

Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος

Οι «διανοούμενοι» ως «κομμουνιστές»

I

Όπως είναι γνωστό, η πρώτη ευκρινής θεματοποίηση των «διανοουμένων» εμφανίζεται στους κόλπους του SPD κατά το τέλος του προηγούμενου αιώνα. Λίγα χρόνια νωρίτερα από το *Manifeste des intellectuels* (1898), όπως τιτλοφορήθηκε η πρωτοβουλία «ανθρώπων των επιστημών και των γραμμάτων» (Cagniard 1899: 471-487· Deville 1898: 785-803) για την αναψηλάφηση της υπόθεσης Dreyfus, μεταφράζεται στο περιοδικό του Sorel *Le Devenir social* άρθρο του Kautsky με γαλλικό πια τίτλο: «Le socialisme et les carrières liberales» (1895: 105-119), στο οποίο είχε προκριθεί η απόδοση «travailleurs intellectuels» (γνωστή κιόλας από παρεμφερή κείμενα του Vandervelde· 1893: 40-43) και είχε τεθεί σε υποσημείωση: «Intelligenz: Ce mot comprend les avocats, les juges, il n'y en pas en français». Πρόκειται για τη θεματική που οριοθέτησε, με τη συμβολή πρωτίστως του Kautsky, το περιοδικό *Die Neue Zeit* ως «proletarische Intelligenz» ή «Proletariat der Intelligenz», αποσκοπώντας στην οργάνωση των «εργατών διανοουμένων» και στη συνακόλουθη υπέρβαση των συνθηκών της μισθωτής εργασίας τους, την οποία διέπει η θεμελιώδης αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, και για τούτο εντάσσει τους «διανοούμενους προλετάριους» στο σο-

Ο Π. Νούτσος είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Το παρόν κείμενο είναι η εισήγησή του στη Διεθνή Συνάντηση για τα 150 χρόνια του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*.

Αυτή η «Διεθνής Συνάντηση» για τα εκατόν πενήντα χρόνια από τη δημοσίευση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, πραγματοποιήθηκε στα μέσα Μαΐου, στο Παρίσι, με πρωτοβουλία του Ομίλου «Espaces Marx». Συμμετείχαν εκατοντάδες συνέδριοι από πολλές χώρες και δεκάδες εισηγητές που πλαισίωσαν τις τέσσερις θεματικές ενότητες του τριημέρου, καθώς και την καταληκτική συνεδρία (στο μεγάλο Αμφιθέατρο της Σορβόνης, με φόντο την κλασικιστική παράσταση των επαφών Ποίησης και Ιστορίας). Το μαχητικό αυτό κείμενο των Μαξ και Ένγκελς αντιμετωπίστηκε από μια διττή ερμηνευτική οπτική: στη συγκυρία της εποχής τους και στον ιστορικό ορίζοντα της εποχής μας, με τελικό ερώτημα «σε ποιον κόσμο κατατείνουμε». Σχνά οι δυο αυτές ερμηνευτικές προσπελάσεις υπήρξαν αλληλένδετες, όπως για παράδειγμα συνέβη με τις θέσεις που ακολουθούν (παρουσιάζονται πάνω σε ποταμόπλοιο του Σηκουάνα, κάτω από τη νεότευκτη Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, που ορθώνεται υπεροπτικά στην περιοχή «Φρανσουά Μιττεράν»). Στην τρίτη θεματική ενότητα με τίτλο «Θεωρητική κατανόηση του συνόλου του ιστορικού κινήματος» και με προεδρεύοντα στην πρώτη από τις τέσσερις παράλληλες συνεδρίες τον J. Biard, τέθηκε από την αρχή το ζήτημα κατά πόσο είναι «κατανοήσιμη» η ιστορία, αν υπάρχει η βαθύτερη «έννοιά» της και οι «νόμοι» της, όπως διατείνονται όσοι τους «αποκαλύπτουν» κατά την απόπειρα σχεδιασμού των όρων μεταβολής της κοινωνίας.

σιαλιστικό κίνημα. Με τη σειρά τους όμως αυτοί, λόγω της θέσης τους στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, έχουν τη δυνατότητα να δείξουν στην εργατική τάξη τον «τελικό» της σκοπό, στο πλαίσιο της οργανωμένης πολιτικής έκφρασης αυτού του κινήματος (Kautsky 1895: 10-16, 43-49, 74-80· 1900/1901: 89-91· 1901/1902: 80· 1902: 27).

II

Στις απαρχές του συντονισμού των ευρωπαϊκών εκφάνσεων του εργατικού κινήματος, η προβληματική αυτή είναι ακόμη πρωτόλεια, χωρίς ωστόσο να της λείπει το ενδιαφέρον για τις υποτυπώσεις που περιέχει. Οι συντάκτες του *Μανιφέστου* προσδιορίζουν με ακρίβεια την κοινωνική και πολιτική λειτουργία της πρακτικής τους ως «διανοουμένων»: «όπως παλαιότερα ένα μέρος των ευγενών μεταπήδησε στην αστική τάξη, έτσι και τώρα ένα μέρος της αστικής τάξης προσχωρεί στο προλεταριάτο και κυρίως ένα μέρος των αστών ιδεολόγων (Bourgeoisideologen) που μπόρεσε να επεξεργαστεί τη θεωρητική κατανόηση ολόκληρης της ιστορικής πορείας». Πρόκειται για αναστοχαστική επιτέλεση μέσω ενός παρατηρητηρίου της ιστορίας που επιτρέπει την κατόπτευση του συνόλου των φάσεων που αυτή διήνυσε ή των «βαθμίδων εξέλιξης» της (Entwicklungsstufen). Αν η «ιστορία ως τώρα όλης της κοινωνίας είναι ιστορία ταξικών αγώνων», το αφετηριακό σημείο αυτής της επίγνωσης βρίσκεται στη βεβαιότητα ότι θα μπορούσε να ανατραπεί η κυριαρχία του «παρελθόντος πάνω στο παρόν» και, συνακόλουθα, να εδραιωθεί η εξουσία του «παρόντος πάνω στο παρελθόν», κατά την αντικατάσταση της «αστικής κοινωνίας» από την «κομμουνιστική κοινωνία». Σ' αυτό το δίπτυχο διακρίβωσης και διάγνωσης υπόκειται ένα πλέγμα θεωρητικών εργαλείων ανάλυσης και συνάμα μια πρόταση πολιτικής δράσης. Ως δεσπόζουσα συνιστώσα αυτού του διπλού αντιμετωπίζεται η προβολή ενός συνεκτικού πλαισίου αρχών που θα αποκωδικοποιεί επαρκώς τη διαδρομή της ιστορίας και θα προσφέρει έτσι την τεκμηρίωση για την εκδίπλωση εκείνης της πολιτικής που θα εγγυάται την επιβολή του «παρόντος πάνω στο παρελθόν» (1848: 471/472, 464, 462, 476).

Ήδη ο νεαρός Marx είχε κατανοήσει την ανάδραση ανάμεσα στη «θεωρία» και τη «μέθοδο», όταν επίμονα απαιτούσε τη «θεμελίωση του αληθινού υλισμού και της πραγματικής επιστήμης» που θα ερευνά με ενιαίο τρόπο την ιστορικότητα της φύσης και της κοινωνίας (1844: 570, 544). Η αυτοσυνγκράτηση στον «πραγματικό κόσμο», όπως ο ίδιος την καθορίζει ως ανάλυση των «μυστικοποιημένων» στοιχείων του, δεν έχει καμιά σχέση με τη «δογματική» πρόληψη του μέλλοντος —μόνο η «αμείλικτη κριτική όσων υπάρχουν» μπορεί να αποσαφηνίσει το νόημα των «πραγματικών αγώνων» και να οικοδομήσει την «κριτική φιλοσοφία» (Σεπτ. 1843: 343-346). Η διαπίστωση της αφερεγγυότητας των σχεδιασμών του μέλλοντος συμπορεύεται με την πρόθεση να παραχωρήσει τη θέση του ο «δογματισμός», ο «μύθος», η «αυταπάτη», το «ιδεώδες», η «θεωρησιακή» σκέψη και η «ιδεολογία», που συνιστούν επιμέρους πτυχές της διαδικασίας αυτονόμησης της «συνείδησης» από τη «ζωή», στην «πραγματική, θετική (positive) επιστήμη», δηλαδή στην «έκθεση της πρακτικής δραστηριότητας» των ανθρώπων. Οι θεωρητικές προκείμενες της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, που εμφανίζονται ως πρώτη συνεκτική διατύπωση της υλιστικής «Geschichtsauffassung», αξιό-

νουν να επαληθευτούν με «καθαρά εμπειρικό τρόπο», στο μέτρο που χωρίς οποιαδήποτε «μυστικοποίηση» και «θεωρησιασμό» (Spekulation) μπορούν να δείξουν το «σύνδεσμο» της «κοινωνικής» και «πολιτικής άρθρωσης» (Gliederung) με την «παραγωγή» (1845/1846: 27, 20, 37, 25).

Στο Μανιφέστο εμφανίζεται μια από τις πρώτες κοινές εφαρμογές της «αυτογνωσίας» των συγγραφέων του με απτό το «καθοδηγητικό νήμα» (1859: 10) των αναλύσεών τους, στο στόχαστρο των οποίων βρίσκεται το πεδίο γένεσης και ανάπτυξης του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Η «σύγχρονη αστική κοινωνία» χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι «απλοποίησε τις ταξικές αντιθέσεις» με τη διάταξη «δύο μεγάλων εχθρικών στρατοπέδων» που διεκπεραιώνουν τη σύγκρουση της αστικής τάξης με το προλεταριάτο. Ο αγώνας, μάλιστα, του τελευταίου εγκαινιάζεται ταυτόχρονα «με την ύπαρξή του», που ως «τάξη των σύγχρονων εργατών» ζει μόνο όσο τα μέλη της «βρίσκουν εργασία», δηλαδή όσο η «εργασία τους πολλαπλασιάζει το κεφάλαιο». Μ' αυτή τη συλλογιστική καταγράφονται οι «αναρροπές στον τρόπο παραγωγής και επικοινωνίας» (Produktions-und Verkehrsweise) ή στα «μέσα παραγωγής» (Produktionsinstrumente) και στις «σχέσεις παραγωγής» (Produktionsverhältnisse), στην «κρατική εξουσία» που συμπυκνώνει την «πολιτική κυριαρχία» της αστικής τάξης και τέλος στην «πνευματική παραγωγή» και στον «πολιτισμό» (Zivilisation). Ως προς το τρίτο πεδίο, μετά το οικονομικό και το πολιτικό, οι συντάκτες του Μανιφέστου, αφού αναρωτηθούν τι «άλλο αποδεικνύει η ιστορία των ιδεών (Geschichte der Ideen), παρό ό τι η πνευματική παραγωγή μεταβάλλεται μαζί με την υλική παραγωγή», θα αποφανθούν ξανά ότι οι «κυρίαρχες ιδέες μιας εποχής ήταν πάντα απλώς οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης». Με γενικευμένη τη μετατροπή της διανοητικής εργασίας σε μισθωτή δουλειά (στα οικεία παραδείγματα συγκαταλέγεται ο ποιητής και ο «άνθρωπος της επιστήμης»), οι διανοούμενοι διαμεσολαβούν ώστε να εφοδιάζεται το προλεταριάτο με «μορφωτικά στοιχεία» (Bildungselemente), που τελικά στρέφονται εναντίον της ίδιας της αστικής τάξης. Ακριβώς οι στρατευμένοι σ' αυτή την υπόθεση ονομάζονται «κομμουνιστές», «υπερέχοντες» απλώς από την «υπόλοιπη μάζα του προλεταριάτου» στο θεωρητικό πεδίο, που συνίσταται στην «κατανόηση των όρων, της πορείας και των γενικών συμπερασμάτων του προλεταριακού κινήματος». Μ' αυτή την έννοια, οι «θεωρητικές θέσεις των κομμουνιστών» δεν συνάγονται από «αξιώματα που επινοήθηκαν ή ανακαλύφθηκαν από τον τάδε ή το δείνα κοσμοδιορθωτή» (Weltverbesserer), αλλά συντίθενται ως «γενικές διατυπώσεις πραγματικών σχέσεων ενός υπάρχοντος ταξικού αγώνα, μιας ιστορικής κίνησης που εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας». Η «πιο ριζοσπαστική ρήξη με τις κληρονομημένες ιδέες» συναρτάται με την «κομμουνιστική επανάσταση», που συνιστά την «πιο ριζοσπαστική ρήξη με τις κληρονομημένες σχέσεις ιδιοκτησίας». Από τη σκοπιά αυτή αποτιμάται το σύνολο της «σοσιαλιστικής και της κομμουνιστικής φιλολογίας» («αντιδραστικός σοσιαλισμός», «συντηρητικός ή αστικός σοσιαλισμός», «κριτικός-ουτοπικός σοσιαλισμός και κομμουνισμός») και διευκρινίζεται η στάση των «κομμουνιστών» απέναντι στα «διάφορα αντιπολιτευόμενα κόμματα», με κριτήριο την υπογράμμιση του ζητήματος της ιδιοκτησίας «ανεξάρτητα από τη λιγότερο ή περισσότερη εξελιγμένη μορφή της» (1848: 463, 470, 468, 464, 465, 464, 466, 480, 465, 471, 474, 475, 481, 482-492, 492, 493).

III

Δεν θα ανασυγκροτήσω εδώ την προβληματική της διανοητικής εργασίας, όπως αναδεικνύουν την κοινωνική και πολιτική της λειτουργία ο Marx και ο Engels στα κατοπινά τους δημοσιεύματα. Ο πρώτος, ειδικότερα, πολύ νωρίς αποποιήθηκε κάθε ερμηνεία «sub specie rei publicae», για να στραφεί προς την εξακρίβωση των προϋποθέσεων της κοινωνικής επανάστασης. Ο τρόπος όμως που έκανε συγκεκριμένη, στο πλαίσιο της *International Workingmen's Association*, τη νεανική του απόφαση ότι η «κεφαλή της χειραφέτησης» είναι η φιλοσοφία (1843/1844: 391) ή, όπως ονομάστηκε η διδασκαλία του, ο «επιστημονικός σοσιαλισμός», ωθούσε τον Μπακούνιν (που κι αυτός πίστευε ότι η «φιλοσοφία θα παίξει ακόμη μια φορά το ρόλο που τόσο ένδοξα διαδραμάτισε στη Γαλλία») στην επίκριση του «λόγιου σοσιαλισμού», που υποστηρίζει ότι η «μειοψηφία» των ειδικών της «κοινωνιολογικής επιστήμης» πρέπει να «διευθύνει την κοινωνική ζωή» (Marx 1874/75: 735/36). Βέβαια, η απάντηση του Marx (1874/75: 636) υπογραμμίζει ότι ο «επιστημονικός σοσιαλισμός» σημαίνει τη στρόφη της «επιστήμης στη γνώση του κοινωνικού κινήματος που ο ίδιος ο λαός δημιουργεί» ή ότι η νίκη του σοσιαλισμού αναμένεται «αποκλειστικά από τη διανοητική ανάπτυξη της εργατικής τάξης, όπως θα προέκυπτε αναγκαία από την κοινή δράση και συζήτηση» (Engels 1890: 57). Η τελευταία άποψη, στα πλαίσια του «μαρξισμού» της Β' Διεθνούς, ο οποίος είχε αναγορευθεί σε «προλεταριακή επιστήμη» (Kautsky 1908: 20-22) παρέπεμπε στη σύζευξη της μακράς ιδεολογικής προετοιμασίας με τη διαβεβαίωση της «*Naturnotwendigkeit*», που αναγγέλλει την έλευση του σοσιαλισμού, όπως την καθόριζε το πρόγραμμα της Ερφούρτης (Kautsky 1892: 253), που υπήρξε το «πρόγραμμα-οδηγός» των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών κομμάτων. Στη Γαλλία, όπου είχε μεσολαβήσει η κίνηση του θετικισμού και ο «επιστημονισμός» είχε ανανεώσει τους δεσμούς του με την Αριστερά, οι συνέπειες της καταστολής της Κομμούνας οδηγούσαν στην ανάγκη να διευρυνθεί το «νόμιμο» διαφωτιστικό έργο του *Parti Ouvrier Français* και των άλλων οργανωμένων σοσιαλιστικών κινήσεων. Σ' αυτή ακριβώς την περίοδο ανατιμάται η διανοητική εργασία, τόσο από τον Guesde όσο και από τον Grave (Idt 1969: 35-46), και ολοκληρώνεται η συζήτηση που άρχισε με τον Kautsky (1895: 10-16, 43-49, 74-80 και 1895: 105-119) για τους «*travailleurs intellectuels*», οπότε θα αυτονομηθεί ως ουσιαστικό πια ο όρος «*intellectuel*», που ξεφεύγει από τη στενή σημασία του «ανθρώπου των γραμμάτων» για να περιλάβει κάθε μορφή μισθωτής διανοητικής εργασίας.

IV

Απομένει βέβαια να καταδειχτεί πειστικά πόσο γίνεται ξανά επίκαιρη —*mutandis mutandis*— η διαπίστωση του *Μανιφέστου* ότι οι κομμουνιστές «δεν διακηρύσσουν ξεχωριστές αρχές σύμφωνα με τις οποίες θέλουν να διαμορφώσουν το προλεταριακό κίνημα» και επομένως «υποστηρίζουν παντού κάθε επαναστατικό κίνημα που στρέφεται εναντίον της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης» (1848: 474, 493).

Βιβλιογραφία

- Cagniard G., «Les “intellectuels” et l’ affaire Dreyfus», *Revue Socialiste*, 29 (1899^a), 471-487.
- Deville G., «L’affaire Dreyfus et le Parti socialiste», *Le Devenir social*, 4 (1898), 785-803.
- Engels F., «Vorwort zur vierten deutschen Ausgabe des “Manifests der Kommunistischen Partei”» (1890), *MEW*, 22.
- Idt G., «L’ “intellectuel” avant l’affaire Dreyfus», *Cahiers de Lexicologie*, XV (1969), 35-46.
- Kautsky K., *Das Erfurter Programm* (1892), éd. S. Miller, Berlin 1974.
- «Die Intelligenz und die Sozialdemokratie», *Die Neue Zeit*, 13^b (1895), 10-16, 43-49, 74-80 [=«Le socialisme et les carrières liberales», *Le Devenir social*, 1 (1895), 105-119].
- «Akademiker und Proletarier», *Die Neue Zeit*, 19^b (1900/1901), 89-91.
- «Die Revision des Programms der Sozialdemokratie in Österreich», *Die Neue Zeit*, 20^a (1901/1902), 68-82.
- *Die soziale Revolution*, Berlin 1902.
- *Die historische Leistung von Karl Marx* (1908), Berlin 1919.
- Marx K., «An A. Ruge (Sept. 1843)», *MEW*, 1.
- «Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie» (1843/1844), *MEW*, 1.
- «Ökonomisch-philosophische Manuskripte» (1844), *MEW*, Ergbd, A’ partie.
- «Zur Kritik der Politischen Ökonomie» (1859), *MEW*, 13.
- «Konspekt von Bakunins Buch “Staatlichkeit und Anarchie”» (1874/1875), *MEW*, 18.
- Marx K.-Engels F., «Die Deutsche Ideologie» (1845/1846), *MEW*, 3.
- «Manifest der Kommunistischen Partei» (1848), *MEW*, 4.
- Νούτσος Π., «Marx: προς την κριτική του δογματικού λόγου» (1983), στο Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, *Ο Karl Marx και η φιλοσοφία*, Αθήνα 1987, 114-120.
- «Προβλήματα ερμηνείας της σκέψης του Marx», *Δωδώνη*, Μέρος III, 15 (1986), 9-24.
- *Karl Marx, ο κριτικός της ιδεολογίας*, Αθήνα 1988.
- *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμ. 2^a, Αθήνα 1992.
- «Ονομάτων επίσκεψις: για ποιο “μαρξισμό” πρόκειται;», στο Εταιρεία Σπουδών, *Μαρξισμός*, Αθήνα 1997, 15-31.
- Noutsos P., *Le marxisme européen. Une théorie en construction*, Jannina 1989.
- *Sozialpolitische Theorie und Geschichtsschreibung*, Jannina 1993.
- Vandervelde E., «Les travailleurs intellectuels», *Almanach de la Question Sociale*, 3(1893), 40-43.
- «Die geistigen Arbeiter», *Der Sozialistische Student*, 2 (1898), 139-142.